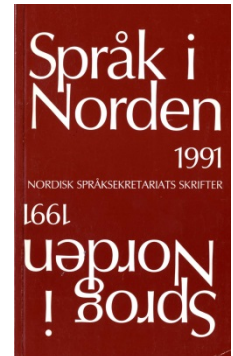


Sprog i Norden

Titel: Åttioalets ord i Norden
Forfatter: Birgitta Lindgren
Kilde: Sprog i Norden, 1991, s. 93-99
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>



© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Åttioalets ord i Norden

Av Birgitta Lindgren

För några år sedan utgav de danska, norska och svenska språknämnderna var sin ordbok över de nya orden under efterkrigstiden fram till 1975 (för den svenska 1984), där uppgifter också gavs om förekomst av motsvarigheter i grannspråken.¹ När vi kommit över den magiska tröskel som år 2000 utgör, borde det vara dags för en uppdatering av dessa ordböcker. Till dess får vi nöja oss med lite mindre omfattande ordstudier. Den här artikeln behandlar en del av åttioalets ord, i huvudsak i de tre skandinaviska språken med vissa utblickar åt isländska och finska.

Även om underlaget för denna artikel har varit relativt begränsat, vågar jag ändå påstå att man lika lite nu som vid tidigare jämförelser under efterkrigstiden kan märka någon tendens till ökad splittring mellan de skandinaviska språken.² Detta är glädjande för alla som värdesätter vår språkgemenskap. Man kan ju bara spekulera om hur ännu mycket större gemenskapen skulle vara med en fri nordisk bokmarknad och full tillgång till grannlänternas tv-kanaler. Det interna ordlånet kunde gott öka i Norden. Än så länge tycks inlåningen mest gå från svenska främst till norska men även till danska.

Svårpassade engelska ord

Likheten i ordtillväxten i de skandinaviska språken kan ibland bero på att alla tre språken lånar in det engelska uttrycket för en ny företeelse, vilket kan te sig naturligt eftersom många nyheter har sitt upphov i England eller USA. Somliga av dessa ord är emellertid svåra att stava, uttala och böja, t.ex. *aids* (*AIDS*), *breakdance*, *workout*, *yuppie*. I finskan har man tagit in *aids* men uttalar det efter inhemska uttalsregler, vilket också är rekommenderat som norskt uttal. Det kunde man mycket väl göra även i svenska, precis som redan skett med initialorden *radar* och *laser*. Å andra sidan finns en stark tradition för "engelskt" uttal av ai/ay i de skandinaviska språken, jämför

trailer, container, playback. I danska är uttalet bokstav för bokstav också vara vanligt, och det uttalet ligger bakom Dansk Sprognævns rekommendation att skriva ordet med versaler, något som möjliggör båda uttalen. I isländskan följer man sin vanliga linje och utnyttjar de egna resurserna. För *aids* finns flera nybildade isländska ord, varav *alnæmi* (ungefär 'som är känslig för allt') och *eyðni* ('det som ödelägger') är de vanligaste.

Danska och svenska kunde också gärna följa finskan i anpassningen av yuppie (av eng. *Young Urban Professional* + slutledet i *hippie*) till *juppi*. I norskan har man lånat in ett annat engelskt uttryck för den här sortens unga karriärmänniskor, *YAP (Young Aspiring Professional)*, och det har fått helnorsk form: *japp*. Det har till och med bildat avledningar: *japperi, jappe seg* och adjektivet *jappete*. För *mountainbike* eller *off-roadsykkel* som det ofta heter på norska (den "vuxna" varianten av BMX-cykeln) finns ett samnordiskt ord föreslaget: *terrängcykel* (da. *terræncykel*, no. *terrengsykkel*, fi. *maastopyörä*). Detta är inte bara lätthanterligare än det engelska ordet, utan också bättre än en ordagrann översättning (*bergscykel*) vore, eftersom det ansluter till ord som *terränglöpning, terrängskida*.

Lättanpassade engelska ord

Den stora inlåningen från engelskan har diskuterats mycket i Norden under åttiotalet just med tanke på hur svårangepassade många engelska ord är i våra språk. En del engelska ord flyter dock lättare in i det ena språket än i det andra. Så t.ex. ser väl *hiphop* och *rap* helt danska ut, medan de sticker av i norska och svenska ögon med sin enkla slutkonsonant efter kort vokal. Det sista ordet är dessutom en smula komiskt i norska och svenska, eftersom det i skriften sammanfaller med ordet för det mättnadsljud man helst bör dämpa vid matbordet (da. *ræb*). Med dubbel slutkonsonant – *hiphopp* och *rapp* – fungerar de som utmärkta expressiva norska och svenska ord. Ett annat målande engelskt ord som skulle passa in i danska och norska efter en lätt omstavning av *ck* till *kk* är *hacker* ('person

som olovligen tar sig in i datasystem'), medan det i svenskan borde göras om till *hackare* eller varför inte lite friare *hacke*? På finska har ordet dels stavats om efter finsk stavning, dels utökats med ett *i* på slutet (*hakkeri*) för att bättre motsvara finsk ordstruktur. På norska finns också ett eget inhemskt uttryck för detta begrepp, *datasnok*, liksom på isländska, *tölvu-refur* ('dataräv').

Idén till kortordet *fax* (no. *faks*) av *telex* (no. *telex*) kommer också från engelskan efter mönster av *phone* till *telephone*, men ordet flyter fint in i de nordiska språken eftersom ordbildningssättet också finns där; jämför t.ex. skandinaviska *bil* av *automobil*. I finskan har ordet helanpassats till *faksi*, i den mån man inte använder det av språkvårdare rekommenderade *telekopio* ('telekopia'). På isländska heter apparaten *bréfasími* ('brevtelefon') och faxmeddelandet *símabréf*. Orden *buggning* ('hemlig avlyssning') och *bugga* passar till formen bra in i svenska, men har annars inga andra förtjänster; grundmorfe- met *bugg* (eng. *bug*) är ju helt intetsägande i svenskan. De engelska initialorden *CD* och *PC* är också ytligt acceptabla men intetsägande i de nordiska språken, eftersom vi inte har lånat in de bakomliggande uttrycken *compact disk* respektive *personal computer*. För det första ordet finns en samnordisk benämning rekommenderad: da. *kompaktplade*, no. *kompaktplate*, sv. *kompaktskiva*. Men den kan knappast sägas ha slagit an, även om man kan se åtminstone den svenska varianten någon gång. Dessa skivor som redan är på väg att tränga ut den traditionella grammofonskivan behöver kanske snart inte pekats ut med någon speciell benämning. Det andra initialordets popularitet, *PC*, kanske har sin förklaring i att det ofta används som en typbeteckning för vissa persondatorer. På norska har man gjort en översättning, *PD* (av *personlig datamaskin*). I finlandssvenskan använder man ofta i stället samma uttryck som i finskan: *mikro* eller *mikrodator*. Att dessa initialord är ogenomskinliga framgår av sådana tautologiska sammansättningar som *CD-skiva* (da. *CD-plade*, no. *CD-plate*), *PC-dator* (da. *pc-data-mat*). Initialordet *hiv* kan uttalas som ett vanligt ord (och inte bokstav för bokstav som *CD* och *PC*), precis som *aids*, men passar i uttal och stavning bättre in än detta.

Översättningslån

Ord som *betal-tv* (da., no. *betalings-tv*, no. även *betal-tv*), *datavirus*, *kalkonfilm* (no. *kalkunfilm*), *postmodernism* (da., no. *postmodernisme*), *surrogatmamma* (da., no. *surrogatmor*) ser inhemska ut men har sina direkta förebilder i engelskan. I danskan har man för det sista ordet hittat på det vänligare *rugemor*, som också återfinns i norskan, och *vikarmor*. Motsvarigheten till det sista är tänkbart på svenska, däremot inte till *rugemor*. Visserligen heter det *ruva* (på ägg) på svenska liksom *ruge* (*æg*) på danska, men i danskan och norskan får *rugemor* ytterligare stöd av *rugenhøne* och *rugemaskine* (no. *rugemaskin*), vilket på svenska helst återges med *ligghöna* respektive *äggkläckningsmaskin*. I finskan talar man krasst om 'livmoderuthymning', *kohdunvuokraus*.

Kanske även danska fodnotation har någon främmande förebild. Det verkar främst ha använts i den danska debatten om Danmark. Så här säger man i en tidningsartikel: *For tiden betegnes vi som "fodnotationen", fordi vi sjældent er tilfredse med det, andre er enedes om, og absolut skal have det slået fast i en fodnote*. Ordet har också tagits in i norskan, *footnoteland*, och som citatord i svenskan, *footnotsland*. På finska uttrycks självkritik mot det egna landet som den som bara vill plocka russinen ur EG-bullen med ordet *rusinapullateoria*. Ett annat ord från samhällsdebatten är *tvåtedjedelssamhälle* (da. *totredjedelssamfund*), som kalkerats efter tyska *Zweidrittel-Gesellschaft*. Ordet beskriver vad somliga menar delvis är verklighet i stora delar av västvärlden – ett samhälle där två tredjedelar lever gott medan en tredjedel är missgynnad.

Olika utvägar i olika språk

Det finns flera fall där man i ett eller två av språken vid sidan av eller i stället för ett engelskt ord utnyttjat det egna språkets möjligheter. (Vi tar då inte med isländskan, som ju här är utom tävlan.) I danskan har man noterat *asfaltblæser* för engelska ghettoblaster (till *blast* 'explosion'), i svenskan är *bergsprängare* det ord som används för sådana stora bärbara kassettpelare med kraftiga öronbedövande högtalare. Andra exempel från danskan är *robotdans* för *electric boogie*, och de redan nämnda

rugemor eller *vikarmor* för *surrogatmoder*. I norskan har under åttiotalet *idédugnad* slagit igenom för *brainstorming*, vilket danskan och svenskan dessvärre inte kan kopiera, eftersom *dugnad* eller något motsvarande ord saknas i dessa språk, åtminstone i standardspråken. Ordet betecknar frivilligt, oavlönat kollektivt arbete, t.ex. för att bygga en idrottsplats eller för att hjälpa en granne. Finskan har faktiskt ett ord för detta, *talkoot*, som också lånats in i finlandssvenskan (*talko*). Men i finskan har man för *brainstorming* valt ett helt annat uttryck för sådana möten, nämligen *aivoriihi* bildat till *aivo* ('hjärna') och *riihi* ('trösklada'). Det är intressant att de olika benämningarna tar fasta på olika moment i ett sådant här möte. Det engelska ordet utgår från en hjärnverksamhet på högvarv, det norska från den informella mötesformen, där alla får bidra med sitt, och det finska från hur man så småningom sällar agnarna från vetet och kommer fram till goda hållbara idéer. I finskan används samma efterled också i *budjettiriihi* för vad som på rikssvenska skulle kallas 'regeringens budgetmangling' – på finlandssvenska säger man ofta *budgetria*.

Norskan har hittat på *lommedisko(tek)* för det som annars på god norska och danska heter *walkman*, och *freestyle* på lika god svenska. (Det senare känns man inte vid i USA eller England.) Som svensk ersättning segrade *bärspelare* i en radiotävling. Det återstår att se hur det slår. På finlandssvenska håller *ministereo* på att slå ut *öronlappsstereo*, som bildats efter motsvarande finska ord. Det ser vidare ut som om *ståuppkomiker*, *ståuppare* skulle kunna tränga ut det ohanterliga stand-up *comedian* i svenskan.

Inhemska ord

Det finns också uttryck som inte ersätter något främmande ord. Som uttryck för åttiotalets intresse för smarta börsaffärer kan vi ta det svenska *klippekonomi* (till klipp om smart affär) och det finska *kasinotalous* ('kasinoekonomi'), liksom de målande *pengesurfer* och *skatteakrobat* som noterats i norskan. Vidare det svenska finansvalpar för unga smarta människor som tjänar alltför mycket på penningaffärer; den skatt som infördes för att hindra detta döptes följaktligen till *valpskatt*. På norska talar

man om *velstandsvorte* för lyxiga tillbyggnader på hus. De offentliga utgifterna försökte man under åttiotalet att skära ned enligt den drastiska *osthyvelsprincipen* i Sverige; i Danmark där man umgås med ost på annat sätt än med en snål hyvel har man hämtat liknelsen från en annan sfär med uttrycket *grønt-høstermetoden* (høster sv. 'slåttermaskin'). En lika drastisk metod att minska sin kroppsvolym kunde man pröva med *fett-sugning* (no. *fettsugning*).

En svensk vapenhandelskandal gav upphov inte bara till att företagsnamnet *Bofors* blev ett fult ord i Indien utan också till verbet *bratta*, dvs. 'slå larm om att något olagligt pågår inom det egna företaget' efter namnet på den person som gjorde just detta. I Danmark kom en oavsiktligt avfyrad missil som träffade ett sommarhusområde att kallas *hovsamissil* bildat till *hovsa* (sv. 'hoppсан'), och snart blev *hovsa-* använt om annat som sker oavsiktligt, mindre övervägt osv.

En körfil för trafikanter med särskilda privilegier fick på svenska benämningen *gräddfil* med associationer till ordet *grädda* för 'de bästa', 'de förnämsta' och förstås till den lyxiga surmjölkprodukten med samma namn. Som benämning för trafikfil har ordet kommit in i norska i formen *kremfil*, där det ansluter till andra, äldre ord på *krem-*, t.ex. *kremjobb*. Från åttiotalet finns i norskan flera ord med samma förled, bl.a. *kremprosjekt*, *kremtilbud*. Ett annat fyndigt ord från trafikområdet är norska *damekjørt* om välbevarad och skonsamt körd begagnad bil. För snabbgående fritidsbåt med extremt stark motor, som nog inte brukar "damköras", finns det finlandssvenska *muskelbåt*, vilket också tagits in i rikssvenskan. På svenska kom personer som vill hindra trädfällning på grund av ett tilltänkt motorvägsbygge att kallas *trädkramare*, och strax blev de som ville ha vägen kallade *bilkramare*. Vi har sedan också fått *bergkramare*, *huskramare*, *reaktorkramare* (kärnkraftsanhängare), ja till och med *ordkramare* för en grupp som vill värna om "utrotningshotade" ord som exempelvis ehuru och *uraktlåtenhet*.

På danska talar man om *samkvemsbarn*, *samkvemsforælder* i samband med skilsmässor, där den ena föräldern får *samkvemsret* (sv. 'umgängesrätt') med barnen som den andra föräl-

dern får vårdnaden om. När en fränskild med hemmavarande barn gifter om sig eller flyttar ihop med en ny partner talar man på svenska om *stuvfamilj* efter *stuvbarn*, *stuvmor* etc. (*stuv-* motsvarar da. *sted-*, no. *ste-*). För stuvpappa finns det barnsligt uppriktiga svenska *plastpappa* och danska *plasticfar* eller *papfar*. På finska kallas sådana sådana ombildade familjer *uusperhe* ('nyfamilj'). För svårhanterliga ungdomar har uttrycket *värstingar* rotat sig i svenskan.

Även av denna ordstudie framgår kanske i någon mån det som kunnat noteras tidigare: Det som engagerar och angår folk inspirerar till målände och träffande benämningar, medan det som känns mindre angeläget inte utmanar ordskapandet i någon högre grad.

Fotnot

1. Nye ord i dansk 1955–75. Gyldendal 1984; Nyord i norsk 1945–1975. Universitetsforlaget 1982; Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal. Esselte Studium 1986 (även utgiven 1988 i ny illustrerad upplaga under namnet "Från rondell till gräddfil".
2. En översikt över de danska nyorden finns i "Fattigfirsernes nye ord" av Pia Jarvad i *Nyt fra Sprognævnet* 1990/1, de finska i "Vad pratar man om i Finland?" av Irma Nissinen i *Nordisk kontakt* 1990/15–16, de svenska i "1980-talet i ordens spegel" av Birgitta Lindgren i *När Var Hur* 1991, också publicerad i *finlandssvenska Språkbruk* 1990/4. I norska *Språknytt* finns en nyordsspalt i varje nummer.